

Марія Кушнарьова,
стар. наук. співр. інформаційно-аналітичного відділу ФПУ,
канд. філос. наук

УКРАЇНСЬКІ БІЖЕНЦІ ЗА КОРДОНОМ: ПРОБЛЕМИ ПОВЕРНЕННЯ

Опубліковано: Кушнарьова М. Українські біженці за кордоном: проблеми повернення // Діяльність Президента України в умовах російсько-української війни. 2023. Випуск 13 (57). С. 39-43.

Будь-які кризові явища в суспільстві зазвичай супроводжуються міграційними явищами. Не стало виключенням і повномасштабне російське вторгнення в Україну. Величезна кількість людей змушена була залишити свої домівки, які опинилися в зоні бойових дій, боючись за власне життя та життя своїх близьких, тікаючи з окупованих територій. Переважна частина цих людей стала внутрішніми переселенцями, знайшовши прихисток в інших, безпечніших регіонах нашої країни, частина вирішила забезпечитися за кордоном.

Цілком логічним є питання про те, скільки громадян України виїхали за кордон після 24 лютого 2022 року. На жаль, їхню точну кількість встановити складно. Принаймні, різні джерела наводять дуже різні цифри. Зокрема, за даними управління верховного комісара ООН у справах біженців у Європі, станом на жовтень 2022 року, статус тимчасового захисту за кордоном отримали приблизно 5,5 млн українців ([Visit Ukraine](#)). Наприкінці 2022 року уповноважений Верховної ради з прав людини Дмитро Лубінець заявив, що через війну 7,9 мільйона громадян виїхали за кордон ([Суспільне Новини](#)). Аналітики «Центру економічної стратегії» на кінець 2022 року оцінюють кількість осіб, що виїхали, у 3,8-4,7 млн ([Центр економічної стратегії](#)). Платформа Опендабот станом на початок вересня оцінює кількість осіб, що виїхали, у 9,3 млн, з яких 7,4 повернулися, тобто за кордоном тепер перебувають майже 2 млн українців, які мають статус біженців ([Суспільне Новини](#)). Згідно з даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, кількість біженців з України, зареєстрованих для тимчасового захисту в Європі, станом на 31 січня 2023 року склала 4 млн 823,33 тис. осіб ([Укрінформ](#)). Директорка Інституту демографії та соціальних досліджень імені Птухи НАН України Елла Лібанова у лютому 2023 року на підставі даних Державної прикордонної служби України стверджувала, що через війну з території нашої держави поїхало близько 2 млн осіб ([Українське радіо](#)).

Отже, оцінки кількості українських біженців, що наразі перебувають за кордоном, варіюються від 2 до 8 млн осіб. З огляду на те, що кількість населення України за вкрай приблизними підрахунками своєрідного електронного перепису станом на 1 грудня 2019 року в Україні складала 37 млн 289 тисяч осіб ([Слово і Діло](#)), виходить, що 8 млн - це понад 20 % населення, тобто кожна п'ята особа. Така частка тих, що поїхали, видається

все ж завеликою, тому, наприклад, оцінка кількості біженців у 5 млн уже є набагато реалістичнішою.

Інші відомості про українських біженців є не такими суперечливими. Зокрема, щодо вікової структури: половина українців, які виїхали за кордон, – діти. Серед дорослих більшість (83%) становлять жінки, переважно (42%) у віці 35-49 років, 15% - люди старші 60 років. Така перевага жінок пояснюється, зрозуміло, заборонаю на виїзд чоловіків, запровадженою в Україні з початком російського вторгнення, але така статеві структура українських біженців викликала в певному розумінні схвалення та взагалі позитивне ставлення населення приймаючих країн та сприяла тому, що українці виграшно виглядали на тлі біженців із близькосхідного регіону. Тодішній (станом на весну минулого року) президент Чехії Мілош Земан, зокрема, щодо біженців з України зауважив: «В основному це жінки та діти, чоловіки воюють вдома. Арабські біженці були молодими і здоровими чоловіками, які, навпаки, залишали вдома жінок і дітей» ([Укрінформ](#)).

Переважна більшість дорослих українських біженців (до 70%) має вищу освіту. Професорка університету Масарика в Брно Бернадетт Надія Яворські визнає: «Статистика щодо освіти та фаховості, безумовно, вражає. Опитані біженці дуже добре освічені – 53%, 45% і 64% біженців у Польщі, Чехії й Румунії відповідно мають повну вищу освіту. Близько третини біженців у кожній країні є висококваліфікованими спеціалістами, вчителями та працівниками освіти». «Виявилось, що серед біженців, які приїхали до Польщі, є чимало дослідників з різних університетів, інститутів та наукових галузей», – зголошується з Яворські Ян Маліцький, директор Центру Східноєвропейських студій ([Українська правда. Життя](#)).

Серед регіонів України, з яких найбільше людей виїхало за кордон, лідерами є Київ та Харків – відповідно 18% і 15%. До «трійки лідерів» з виїзду також увійшло Дніпро. А от найменше біженців фіксують з Хмельницької, Чернівецької і Кіровоградської областей ([24 канал. Закордон](#)).

За даними Опендатабот, найбільша кількість українців виїхала до Польщі (41,8%), Німеччини (20,7%) та Чехії (12,9%). Також у десятці країн, що прихистили найбільше українців - Італія, Іспанія, Болгарія, Великобританія, Франція, Австрія та Нідерланди ([Суспільне Новини](#)). Проте умови для біженців у різних країнах різні, адже кожна держава самостійно вирішує, які соціальні виплати та пільги надавати біженцям. Найщедріші соціальні виплати в Німеччині: там українці можуть отримувати щомісячні виплати з безробіття (близько 400 євро), додаткові виплати на дітей (285-376 євро на місяць залежно від віку дитини) та субсидії на оренду житла. У Польщі єдиний вид регулярної допомоги, яку можуть отримувати біженці, – виплати на дитину (приблизно 100 євро на місяць). У Чехії українці можуть отримати лише одноразову допомогу (близько 200 євро). В Італії допомога становить 300 євро на місяць і виплачується протягом трьох місяців.

Тому зрозуміло, що, наприклад, 56% українців у Польщі і 50% в Італії не вистачає коштів на базові потреби, а у Німеччині 76% українцям виплат достатньо для базових потреб, а 14% ні в чому собі не відмовляють. У

Німеччині перед працевлаштуванням біженці мають скласти іспити з німецької мови, відповідно, мають відвідувати мовні курси, в Італії порівняно високе безробіття і необхідно надавати документи, що підтверджують знання мови та кваліфікацію ([Економічна правда](#)).

Така різна політика країн приводить до різної адаптації українців до ринку праці. Тому якщо у Німеччині працюють лише 15% біженців, в Італії – 12%, то у Польщі працевлаштувався 41% українців, у Чехії - 47%, у Великій Британії - 40% ([УНІАН](#)).

Податки, які сплачують українські біженці по працевлаштуванні, є одним з очевидних позитивних наслідків перебування їх у країні. Зокрема, професор Мацей Дущик з Центру досліджень міграції Варшавського університету зауважує: «Ми витратили 3,5 мільярди злотих (750 млн євро) на допомогу українцям, але підрахунки віцепрезидента Польського фонду розвитку Бартоша Марчука показують, що ми отримали 10 мільярдів злотих (2 млрд євро) від сплачених ними податків». Оскільки, за інформацією Дущика, значну частину допомоги українцям виділили приватні польські фонди, суттєво допомогли міжнародні організації (ЮНІСЕФ, ООН, Червоний Хрест), то навіть значні витрати польської держави на охоплення біженців системами освіти та охорони здоров'я частково вирівнюються ([Центр прав людини ZMINA](#)).

Крім прямих фінансових надходжень до бюджету у вигляді податків позитивним наслідком перебування українських біженців є збільшення попиту на певні категорії товарів та продукти харчування, зміни на ринку праці.

Певною мірою це проявляється у всіх країнах, які прихистили українців. Зокрема, Голова НБУ Андрій Пишний уточнив, що розрахунки фахівців НБУ на основі досліджень МВФ та різних опитувань свідчать, що завдяки внеску українських мігрантів ВВП, наприклад, в Естонії, Польщі та Чехії у 2026 році буде на 2,2-2,3% більшим, ніж у сценарії без міграції. Це дозволило Пишному зробити висновок про те, що українські мігранти підтримують економіку європейських країн ([УНІАН](#)).

Натомість наслідки цього міграційного потоку для України є діаметрально протилежними. Директор Київського міжнародного інституту соціології Володимир Паніотто вважає, що Україна може втратити через міграцію від 7% і більше населення, директор соціологічної групи «Рейтинг» Олексій Антипович прогнозує втрати у 10% ([РБК-Україна](#)). Директорка Інституту демографії та соціальних досліджень імені Птухи НАН України Елла Лібанова також скептично ставиться до даних соціологічних опитувань, відповідно до яких нібито близько 90 % вимушених емігрантів прагнуть повернення в Україну. Вона пояснює цю кількість тим, що «наше суспільство сьогодні переживає безпрецедентну хвилю патріотизму, через яку складно навіть самому собі зізнатися, що людина залишиться жити за кордоном: "Не варто мріяти про нездійсненне: 90 % біженців з України не повернеться"» ([Українське радіо](#)).

В іншому інтерв'ю Лібанова цілком справедливо зауважила: «Коли прийматимуться рішення про повернення чи неповернення, даватимуться ознаки економічні чинники, але ж не все вимірюється "ковбасою"» ([РБК-Україна](#)). Можливо, є сенс співвіднести зауваження Лібанової з висновками аналітиків «Центру економічної стратегії». Вони виділили серед українських біженців чотири групи та окреслили їхні портрети. Перша група – це класичні біженці: переважно жінки середнього віку з дітьми, які виїхали до Польщі. Друга група – це квазітрудова мігранти, що виїхали за кордон не лише через війну, а й для роботи. Третя група – професіонали, люди, які частіше за інші групи працюють за спеціальністю та менше готові працювати не за нею. Четверта група – люди із зони бойових дій: це українці, які найбільше постраждали від війни ([Центр економічної стратегії](#)). Друга та третя групи – це ті біженці, які навряд чи повернуться, навіть якщо в Україні буде мир. Набагато реалістичнішою виглядає перспектива повернення представників першої та четвертої груп, хоча стосовно них слід зважати на припущення Лібанової про те, що, з огляду на рівень освіти українських жінок-біженок, про що йшлося вище, «ці родини, жінки з дітьми, де діти старшого шкільного віку або вже університетського віку, мають найбільші ризики там залишитися (...), ми ризикуємо ще тим, що після війни чоловіки возз'єднаються зі своїми жінками й дітьми не в Україні, а за кордоном» ([Суспільне Новини](#)).

Цілком обґрунтованим є інтерес експертів до того, яким, насамперед, кількісно буде українське населення після війни. За словами Елли Лібанової, на сьогодні достеменно невідомо, скільки людей загинуло в 2022 році, зокрема й внаслідок війни, адже «смерті внаслідок війни — це не стільки загиблі від бомбардувань або на полі бою, але й додаткова смертність від серцево-судинних захворювань, діабету та інших причин, пов'язаних з неотриманням своєчасної медичної допомоги, поганим харчуванням, переохолодженням, постійними стресами» ([Українське радіо](#)). Якщо додати до цих незворотних втрат втрати від неповернення біженців, то можна припустити, що на Україну чекає серйозна демографічна криза.

Її наслідки можуть стати особливо відчутними, коли почнеться відновлення, і Україна матиме велику потребу у кваліфікованих працівниках. За розрахунками експертів, в Україну, ймовірно, не повернуться 860 тис. – 2,7 млн громадян і це може мати суттєвий вплив на українську економіку, яка може втратити від 2,55 до 7,71 % свого ВВП ([Центр економічної стратегії](#)). Тому вже тепер є сенс дбати про заходи, які стимулюватимуть наших громадян до повернення додому. Такими заходами вважають співпрацю з державами ЄС для повернення українців; швидку післявоєнну відбудову постраждалих регіонів; надання допомоги біженцям з постраждалих регіонів, поки триває відбудова; надання допомоги в пошуку роботи в безпечнішому регіоні та курси перекваліфікації. Також поверненню українців сприятиме відкриття ринку праці ЄС для українців після війни. Це означатиме, що українцям, які виїхали в ЄС через війну, не потрібно буде триматися за посвідку на проживання в Євросоюзі. Знаючи, що в будь-який момент вони зможуть знову

приїхати в ЄС, ці люди будуть більш схильними повертатися в Україну ([Економічна правда](#)).

Суперечливою є пропозиція надання грошової допомоги біженцям. Елла Лібанова справедливо зауважує, що «якщо ми запропонуємо пільги чи виплати тим, хто зараз перебуває за кордоном, то виникає питання: а тому, хто знаходиться, скажімо, в Чернігівській області – не треба нічого платити?» ([РБК-Україна](#)).

Натомість вона пропонує заохочувати українців підтримувати звичайні людські зв'язки з тими, хто поїхав - дзвонити, розмовляти, спілкуватися, створюючи у такий спосіб уявлення про потрібність людей на Батьківщині. Це, безумовно, дуже корисно, але теж не є безпроблемним. Зокрема, Володимир Паніотто ще у червні 2022 року зауважив, що «намічається негативне ставлення до тих, хто виїхав. Поки що ми бачимо це тільки у Facebook, але тенденція може стати небезпечною. Тих, хто залишився, переживаючи певні проблеми війни, дратують проблеми українців за кордоном. Тут вони під бомбами, а там проблеми – незручне житло чи невчасно виплатили гроші» ([РБК-Україна](#)). З огляду на це навіть підтримання звичайних людських зв'язків може бути досить проблематичним.

Демографічні ризики – лише одна з багатьох проблем, з якими Україна зіткнулася внаслідок російського вторгнення, і вона існує як на загальнодержавному, так і на індивідуальному, особистому рівні. Попри складність і болючість, наша держава мусить вживати заходів для вирішення цієї проблеми вже тепер.